

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és
Társadalomtudományi Kar

Történelemtudományi Doktori Iskola

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Kismarty-Lechner Jenő (1878-1962) életműve

Bodó Péter

2024

Témavezető:

Dr. Rozsnyai József PhD

Iskolavezető:

Dr. Óze Sándor DSc

I. A kutatás előzményei, problémafelvetés

Kismarty-Lechner Jenő munkásságával a pártázatos reneszánsz kutatása kapcsán kerültem kapcsolatba. A stílust a két világháború között legkövetkezetesebben Sándy Gyula alkalmazta, akivel korábban hosszú ideig foglalkoztam. Érdekelt, hogy kiket ihletett még meg ez a jellegzetes stílus, így jutottam el Kismarty-Lechner Jenőhöz. Eleinte vizsgálódásom tárgya csak az volt, hogy a két építész milyen hasonlóságokkal és különbségekkel alkalmazta a stílus elemeit, de a nézőpontomat a doktori tanulmányaim megkezdésekor kitágítottam Kismarty-Lechner Jenő teljes munkásságára. Ezt a monografikus feldolgozás igénye indokolta, ami még mindig nagy hiánynak tekinthető a művészettörténet-írás területén. A 19. század második és a 20. század első felében ugyanis rendkívül sok építész tevékenykedett hazánkban, akikről azonban viszonylag keveset tudunk, munkásságuk feldolgozása hiányos. Közéjük sorolható Kismarty-Lechner Jenő is.

Hosszabb-rövidebb tanulmányokban ugyan foglalkoztak már munkásságának egy-egy szakaszával, de a teljes életművet átfogó monográfia még nem született róla. Ez nemcsak azért volt probléma, mert egy rendkívül sokrétű építésről van szó, hanem mert a különböző területeken kifejtett tevékenysége hatással volt egymásra. Például a műemléki kutatásai vagy a tanári működése is nagy mértékben befolyásolta a tervezői munkáját, közrejátszottak a stílusválasztásában. Kismarty-Lechner Jenő a közel félévszázados pályája során több különböző stílusban is alkotott, de az elmúlt évtizedekben született tanulmányok alig érintették az neoklasszicizmust, melyet korát megelőzve már az 1910-es évek közepétől alkalmazott, mintegy tizenöt éven át. Szintén nagyon kevés szó esett a turáni eszme megnyilvánulásáról, valamint az art deco terveiről is. Utóbbiból ugyan csak egyetlen épülete valósult meg, de a rajzok így is remekül

tanúskodnak arról, hogyan igazította a stílust Kismarty-Lechner Jenő a saját elképzeléseihez. Ráadásul e tervek azt is látványosan mutatják, hogyan zajlott az átmenet a pártázatos reneszánszból az art deco-ba. Az egész életműre kiterjedő monográfiára éppen az ilyen átmenetek feltárása érdekében is szükség volt.

A legtöbb stílusváltása azonban igencsak hirtelen és drasztikusan, felsőbb utasításra történt. Kismarty-Lechner Jenő ugyanis egy nagyon mozgalmas, tragédiákkal teli történelmi időszakban élt, melyek rányomták bélyegüket az építészetre is. A róla szóló publikációk többsége csak felületesen érintette a történelmi helyzetet, ami az említett körülmények miatt nagyon is fontos, és amit a disszertációban igyekeztem – a terjedelmi keretekhez képest – részletesen ismertetni.

II. A követett módszertan

Kutatásaimat Kismarty-Lechner Jenő írásainak elolvasásával és feldolgozásával kezdtem. Pályája kezdetétől nagyon sokat írt, melyek jó alapot szolgáltatottak gondolkodásának megértéséhez és természetesen rengeteg konkrét adatot is tartalmaztak. Ezek közül kiemelkedik a svájci Meister der Baukunst kiadónál 1930-ban megjelent könyv, melyben az addig létrehozott alkotásain túl az építészeti elképzeléseit fejtette ki. A pártázatos reneszánszról több tanulmányt (például *Tanulmányok a lengyelországi és felsőmagyarországi reneszánsz építéséről, 1913*) és doktori disszertációt is írt (*A reneszánsz építés Magyarországon és határai körül, 1915*), publikálta gondolatait a turáni eszméről (*A turáni népek művészete, 1923*) Trianon után pedig a Budapest műemlékeiről szóló könyvei, tanulmányai voltak nagyon hasznosak (például *A régi Pest és Buda, 1922*).

Ezek az olvasmányok azonban csak egy elméleti háttérrel biztosítottak a kutatásaimhoz, céлом az volt, hogy az alkotások elemzése által rajzolhassam fel Kismarty-Lechner Jenő építészetének fejlődését. Terveit és megvalósult épületeit ezek figyelembevételével vizsgáltam, de erős kritikai megközelítéssel. Éppen ezért igyekeztem minden épületéről minden fellelhető korabeli dokumentációt átnézni. Ehhez szintén az építész adott jó kiindulópontot, idős korában ugyanis albumokba rendezte szinte az összes alkotását, beleértve a szobrokat, emlékműveket és műemlékfelújításokat is. Egy külön albumba ragasztotta a róla vagy épületeiről szóló újságcikkeket, valamint négy legfontosabbnak ítélt munkájának külön albumokat is szentelt (*Magyarok Nagyasszonya-templom a budapesti Rezső téren, az 1938-as Eucharisztikus Világkongresszus főoltára, Medgyaszay Vilma színháza és IV. Károly király koronázási díszletei*). Halála után pár évvel azokat örökösei a Budapesti Történeti Múzeumnak adományozták, számtalan tervrajzzal együtt. Az intézmény a Kiscelli Múzeumában helyezte el azokat, mely példásan gondozza, a terveket szinte kivétel nélkül digitalizálták is.

Mivel Kismarty-Lechner Jenő a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem elődjében is tanított, itt is nagyon sok tervét őrizték meg, illetve másik munkahelyén, a Magyar Képzőművészeti Egyetemen pedig értékes iratokat tanulmányoztam. A műemlékvédelmi tevékenységéről a legtöbb adatot a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központban találtam. Egy-egy konkrét épületének tervei végezt kutattam Budapest Főváros Levéltárában, valamint vidéki levéltárakban, könyvtárakban és múzeumokban is (Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltár; Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltár; Székesfehérvári Püspöki Levéltár; Prímási Levéltár; Zrínyi Ilona Városi Könyvtár, Sárospatak; Kelet-Szlovákiai Múzeum, Kassa). A tervek, a korabeli fényképek és saját fotóim alapján Kismarty-Lechner Jenő alkotásainak elsősorban a stílusát

vizsgáltam. Azt kerestem, hogy a keletkezésük idején uralkodó stílusirányok mennyiben jelennek meg rajtuk, vagyis az építész mennyiben követte ezeket az áramlatokat. Illetve azt is vizsgáltam, hogy az írásaiban hangsúlyozott törekvése a nemzeti építészet elősegítésére milyen mértékben és milyen formában öltött testet.

III. Az új eredmények

Kismarty-Lechner Jenőt ugyanis már fiatalkorától magával ragadta nagybátyjának, Lechner Ödönnek a kezdeményezése a magyaros formanyelv megteremtésére. A kutatás eddig azt hangsúlyozta, hogy az erős indíttatás ellenére a követői közé nem állt be, helyette egykori egyetemi tanárai sugallatára inkább a historizáló építészetből kiindulva akart hasonló eredményeket elérni. A Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeumában őrzött nagy mennyiségű rajz alapos átvizsgálása azonban árnyalja ezt az állítást: nemcsak fiatalkorában, de már végzett építészként is nagybátyjának hatása alatt állt, az egyik ilyen stílusú vázlatrajzát ugyanis az első munkahelye, a Királyi Várépítés Művezetősége által kiadott füzetlapra készítette. Főnöke, Hauszmann Alajos azonban valóban jelentősen befolyásolta, és neki is szerepe volt abban, hogy Kismarty-Lechner Jenő a nagybátyjának ellentmondva nem akart teljesen új nemzeti formanyelvet kifejleszteni, helyette a pártázatos reneszánszból kiindulva igyekezett magyaros építészeti stílust teremteni. Kísérlete csak néhány nagyobb középületen figyelhető meg, több esetben ugyanis felsőbb utasítást kapott a tervek megváltoztatására: ez történt például a munkácsi főgimnázium internátusánál vagy a nyíregyházi rendőrkapitányságon is. Ezekről a Meister der Baukunstnál megjelent könyvben ő is megemlékezett, tehát ismertek voltak. A kutatás során előkerült egy újabb hasonló ügy, bár ebben a Kultuszminisztérium a copf stílusának finomítását kérte az Egyetemi hősök emlékművén.

A néhány megvalósult pártázatos reneszánsz stílusú épületében többen azt is kritizálták, hogy az építész azokon magas tetőket alkalmazott, melyek viszont nem voltak jellemzők az eredeti reneszánsz épületekre. Kutatásom során arra a következtetésre jutottam, hogy az építész azért használta ezeket a megoldásokat, mert véleménye szerint eredetileg a felvidéki reneszánsz épületeket is magas tető zárta és csak utólag jött divatba a ma ismert befelé lejtő tetőforma.

Eme kisebb jelentőséggel bíró megállapítások mellett a monografikus feldolgozás nagyobb horderejű eredményeket is hozott. Korábban a neoklasszicista stílusát a Trianon utáni korszakra általában jellemző újhistorizmus megjelenéseként értékelték, pedig a tervanyag alaposabb áttanulmányozása szerint Kismarty-Lechner Jenő már az 1910-es évek közepétől tervezett így. Ez főleg a Pollack Mihályról és Magyar Nemzeti Múzeum épületéről folytatott kutatásainak köszönhető, melynek következményeként meggyőződése lett, hogy a reformkori klasszicizmus magyaros hangulattal rendelkezik. A Trianon utáni megváltozott körülmények között – amikor a pártázatos reneszánszon alapuló stílusa már nem volt szalonképes – azért a magyaros klasszicizmust alkalmazta, mert ezzel tudta szolgálni a nemzeti építészeti formanyelv ügyét. Nála ez tehát nem pusztán formai visszatérés volt a historikus építészethez. Külön megemlítem a saját neoklasszicista épületeibe, illetve a felújított műemlékekbe tervezett berendezési tárgyakat, melyek általában empire stílusúak voltak és rendkívül kifinomult stílusérzékről tanúskodnak. Kismarty-Lechner Jenő az iparművészeti elemek tervezésében jobbnak bizonyult, mint az épületekében.

Mindazonáltal a két világháború között is alkotott pártázatos reneszánsz stílusban, bár tervei nagyrészt papíron maradtak. Azokon már megjelenik a hegyes csúcsív motívuma, melyet korábban a kutatók a német expresszionista építészet

hatásának könyveltek el. A teljes életmű áttekintése azonban egy másik forrásterületet is sejtet, még hozzá a turáni eszmekört. Kismarty-Lechner Jenő 1916-ban lépett be a Turáni Társaságba és az év végén tervezett koronázási díszleteket már csúcsos nomád sátokeként rajzolta meg. Bár írott bizonyítékát nem találtam, de valószínű, hogy a későbbiekben a hegyes csúcsívvel is az ősmagyar sátorra szándékozott utalni. Az 1920-as évek közepétől azután a német expresszionista építészek egészen más indíttatásból, de nagyon hasonló csúcsíveket alkalmaztak számos templomon, amit Kismarty-Lechner Jenő megerősítésnek tekinthetett a formaválasztása helyességét illetően. Modern templomainál a német templomokéval kísértetiesen megegyező szerkezeteket alkalmazott, így itt már egyértelmű az expresszionizmus rá gyakorolt hatása.

A modernizmus alkalmazásában nem előzte meg annyira korát, mint a neoklasszicizmussal vagy a hegyes csúcsívvel, de az 1930-as évek legelejétől már tervezett így. Annak nemzetközi, egészen rideg változatától idegenkedett, ezt is igyekezett magyaros utalásokkal – legfőképpen a már említett hegyes csúcsívvel – egyedivé tenni, illetve art deco díszekkel egészítette ki. Az art deco sokkal közelebb állt hozzá és a németvölgyi plébániatemplom tervváltozatain megfigyelhető, hogyan váltott át lépésről lépésre, kényszerítés nélkül a pártázatos reneszánszból az art decoba. Mindkét stílus kedvelte a pártázatot (utóbbi a keleties jellege miatt), így tehát kézenfekvő is volt számára a váltás.

Írásaiból kiderül, hogy mélyen hitt a hullámelméletben, amely szerint a történelem során a racionális és az emocionális korszakok váltogatják egymást, a modernizmusban pedig az értelem uralmát látta. Ő ebben nem érezte igazán jól magát, de tisztában volt a szükségszerűségével és viszonylag jól alkalmazkodott is hozzá. Az alapos feldolgozás során azonban arra is fény derült, hogy ebben az

időszakban látásának erős romlása és kézremegése miatt irodájának fiatal tagjai nemcsak közreműködtek a tervek elkészítésében, hanem befolyásolták is a mesterüket, többek között a modernizmus elfogadása irányába. Erre az egyik legjobb példa egy újonnan feltárt adat a debreceni Hősök Mauzóleumáról: az valójában nem Kismarty-Lechner Jenő, hanem az irodájában dolgozó Szontagh Pál szellemi alkotása, bár a terveket a főnök szignálta.

Kismarty-Lechner Jenő nemcsak megromlott egészségi állapota miatt tartott fenn tervezőirodát, hanem a megrendelések nagy száma miatt is. Ezt a két világháború között a jó politikai kapcsolatainak is köszönhette, melyeket azonban nem áttalott felhasználni azok ellen, akikkel művészi vagy világnézeti téren másként gondolkodott. A kutatás során számos etikátlan megnyilvánulására derült fény, ugyanakkor az állítólagos antiszemitizmusát egyértelműen lehetett cáfolni is, hiszen több zsidó személlyel volt jó kapcsolata. Az első világháborút követő években, amikor az antiszemitizmus az egyik tetőfokára hágott, ő ragaszkodott például, hogy bizonyos szobrok talapzatait a zsidó Rákos Manó üzeme készítse el. Ugyanebben az időben megtervezte a szintén zsidó Lukács Jenő villáját is, holott a nagyvállalkozót még botrányok is övezték. Ettől függetlenül, ha érdekei úgy kívánták áskálódott is a zsidó munkatársai ellen, például Maróti Gézától igyekezett elvenni egy állami megbízást. A náci elnyomás időszakában azonban német gyökerei ellenére ragaszkodott magyarságához, aminek egy vita kapcsán a sajtóban is hangot adott. A család büszke volt magyarságára és ezt a névváltoztatással is kifejezték: 1942-ben vették fel a Kismarty előnevet.

IV. A témában végzett publikációs tevékenység

Nyomtatásban megjelent publikációk:

Bodó Péter: *Tulipán a sáslevelek között. A tisztviselőtelepi Magyarok Nagyasszonya-templom empire berendezése.* In: Magyar Iparművészet, 2024. 1. szám 48-51.

Bodó Péter: *Hasábok az oroszlan mögött. A modernizmus és az art deco keveredése a Hősök Mauzóleumán.* In: Debreceni Szemle, 2024. 2. szám 181-187.

Bodó Péter: *A Sárospataki Tanítóképző Intézet mint műalkotás.* In: Zempléni Múzsza, 2024. 3. szám 41-50.

On-line megjelent publikációk:

Bodó Péter: *A másik Lechner – Hatvan éve hunyt el Kismarty-Lechner Jenő.* Pestbuda.hu, megjelenés ideje: 2022. február 27.

Bodó Péter: *Nyolcvanöt éves a legújabb Bécsi kapu.* Pestbuda.hu, megjelenés ideje: 2021. szeptember 2.

Bodó Péter: *Egy kis Róma Budapesten – A Szent Péter-bazilika főoltárát építették fel a Hősök terén 1938-ban.* Pestbuda.hu, megjelenés ideje: 2021. szeptember 8.

Bodó Péter: *Modern, mégis magyaros – 80 éves az albertfalvai Szent Mihály-templom.* Pestbuda.hu, megjelenés ideje: 2021. szeptember 29.

Bodó Péter: *Kilencven éve szentelték fel Budapest egyik legnagyobb templomát.*

Pestbuda.hu, megjelenés ideje: 2021. október 8.

Bodó Péter: *A pesti Duna-parton épült volna fel a 130 méter magas Magyar*

Történelem Tornya. Pestbuda.hu, megjelenés ideje: 2022. január 8.

Bodó Péter: *Ilyen is lehetett volna – Egy száztíz éves terv a Néprajzi Múzeumhoz.*

Pestbuda.hu, megjelenés ideje: 2022. május 24.

Bodó Péter: *A Nemzeti Múzeum belső átalakítása – Rejtett emelettel is bővült az*

épület. Pestbuda.hu, megjelenés ideje: 2022. július 29.

Bodó Péter: *Egy elfeledett emlékmű a Szabadság téren – Az Erekyés Országzászló*

üzenetei. Pestbuda.hu, megjelenés ideje: 2022. augusztus 3.

Bodó Péter: *Botrányos előtörténet, szenzációs végkifejlet – Százéves az Ostrom*

utcai Lukács-villa. Pestbuda.hu, megjelenés ideje: 2022. december 16.

Bodó Péter: *Ahol egy filmcsillag lakott száz évvel ezelőtt – Rózsahegy Kálmán*

villája. Pestbuda.hu, megjelenés ideje: 2023. február 24.

Bodó Péter: *A csendes rokon – 140 éve született Lechner Loránd.* Pestbuda.hu,

megjelenés ideje: 2023. július 6.

Bodó Péter: *Vetítővászonon a főváros műemlékei – Egy 100 évvel ezelőtti előadás-*

sorozat története. Pestbuda.hu, megjelenés ideje: 2023. szeptember 6.